

ABDULGANÎ KARABÂĞÎ'NİN ŞERHU'L-MUHTÂR ADLI ESERİ

Dr. Abdulkadir KABDAN**

Özet: Hanefî literatüründe *mütûn-i erba'a* (dört metin)'dan biri kabul edilen Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-Muhtâr li'l-fetvâ'sı*, nevâzil (vâkıat) kitaplarından olup muhtasar bir fıkıh metnidir. Bu metin üzerine yazılmış şerhlerden biri de Abdulganî Karabâğî'nin *Şerhu'l-Muhtâr* isimli kitabıdır. Tek nüsha halinde Kayseri Raşit Efendi El Yazma Eserler Kütüphanesinde mahtut olarak bulunan bu eser tahkik ve tahrîç çalışması yapılarak 2017 yılında basılmıştır. Bu makalede eserin muhtevası, özellikleri, Hanefî literatüründeki yeri, müellifin eserde izlediği yöneme yönelik tanıtım ile genel bir değerlendirme ve Mevsilî'nin kendi şerhi olan *el-İhtiyâr*'ı ile bir mukayesesi yapılacaktır. Bununla birlikte eserin içeriğine yönelik bazı eleştirilere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî, Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, Tahkik.

The Work Named Sharh al-Mukhtâr of Abdulghani Qarâbâghî

Abstract: In the Hanafi literature, accepted as one of the *mütûn-i arbaa* (four texts), *Al-Mukhtâr li'l-fetwa* of Abdullah bin Mahmud al-Mawsili (d. 683/1284) is one of the books of *nawâzil* (waqîât) and is a concise fiqh text. One of the commentaries written on this text is the book named *Sharh al-Mukhtâr* by Abdulghani Qarâbâghî. This work, which was found in Kayseri Raşit Efendi Manuscript Library as written in a copy was published by making *tahqiq* (verification) and *tahrîj* (manifestation) in 2017. The content of the work, its characteristics, its place in the Hanafi literature, the overview and general evaluation of the method followed by the author and a comparison with Mawsili's own commentary, *al-İkhtiyâr* will be made in this article. There will also be some criticism of the content of the work.

Keywords: al-Hanafi, Qarâbâghî, Sharh al-Mukhtâr, Tahqiq (verification).

GİRİŞ

Hanefî literatüründe *fürû fıkha* ait eserler Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) talebeleri tarafından yazılmaya başlanmıştır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) derlediği ve kendisinden *tevâtür* yoluyla nakledilen *zâhirü'r-rivâye* eserler en güvenilir kaynaklar olarak kabul edilmişlerdir. Ayrıca Şeybânî'nin âhad yolla bize intikal eden *nâdirü'r-rivâye* eserleri ile Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) başta *Kitâbu'l-Harâc*'ı olmak üzere bugüne kadar bize ulaşan birkaç kitabı da Hanefî fıkıh literatürünün oluşmasında önemli katkı sağlamıştır.¹

* Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü, abdulcadirkabdan@hotmail.com

1 Hanefî mezhebi literatürü hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi Literatürü," 16: 21.

Hanefî mezhebinde el kitabı mahiyetinde yazılan ilk kitap olan Ebû Cafer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasarı*, Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/946) eseri *el-Kâfî*, Şemsüleimme es-Serahsî'nin (ö. 490/1097) adı geçen eseri şerh ederek yazmış olduğu *el-Mebsût'u* bu dönemin en kapsamlı ve hacimli eserlerindedir. Kudûrî'nin (ö. 428/1037) Hanefî mezhebinin en meşhur el kitaplarından biri olan *el-Muhtasarı*, Semerkandî'nin (ö. 539/1145) *Tuhfetü'l-fukahâ'sı* ve Semerkandî'nin talebesi olan Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiü's-senâyî'i* ve Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye'si* de dönemin en çok rağbet gören eserlerindedir. Müteahhirîn devri Hanefî âlimleri arasında şöhret bulan iki metin vardır. Bu metinlerden biri Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Mecmau'l-bahreyn* adlı eseridir. Diğeri de Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak yazılmış bir muhtasar olan Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-Muhtâr li'l-fetvâ'sıdır*. *el-Muhtâr* halka fikhî en kolay yoldan anlatmak için yazılmış bir metindir. Eser müellif tarafından *el-İhtiyâr li'ta'lîli'l-muhtâr* adıyla şerh edilmiştir. Müellif bu şerhinde, Hanefî fikhındaki görüş farklılıklarının yanısıra birtakım ta'lillere de temas etmiş, yeri geldikçe fetvaya esas olan görüşlere işaret etmiştir. *el-Muhtâr*, Hanefî fikhında çok önemli bir konuma gelip güvenilen bir kaynak olunca birçok âlim onunla yakından ilgilenmiş ve daha iyi anlaşılması için onun üzerine şerhler yazmıştır. *el-Muhtâr* üzerine yapılan şerhlerin başında müellif Mevsilî'nin bizzat kendisinin yaptığı *el-İhtiyâr li'ta'lîli'l-muhtâr*'ı gelir.² Bunun dışında *el-Muhtâr* üzerine birçok şerh ve tahrîc çalışması yapılmıştır. Mevsilî'nin *el-Muhtâr*'ı üzerine yazılmış olan yaklaşık onbeş şerhten birtanesi de Abdulganî Karabâğî'nin (IX/XVII. yüzyıl) *Şerhu'l-Muhtâr*'ıdır.³

A. ABDULGANÎ KARABÂĞÎ VE ŞERHU'L-MUHTÂR ADLI ESERİ

1. Abdulganî Karabâğî (IX/XVII. yüzyıl)

Abdulganî Karabâğî, Osmanlının şerh ve haşiyeler açısından en parlak dönemi diyebileceğimiz hicrî 850-950 (1446-1543) yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Türk asıllı bir fikhî âlimidir. Tabakât kitaplarında yapmış olduğumuz

2 Mevsilî, eserinin önsözünde bu şerhi niçin yazdığını şöyle izah eder: "...*el-Muhtâr* elden ele yayılıp fakihler onunla meşgul olmaya başlayınca fikhî talebeleri benden *el-Muhtâr*'daki meselelerin mana ve illetlerine işaret eden, kendisine ihtiyaç duyulan ferî konuları açıklayan, Hanefî mezhebindeki ihtilafları ortaya koyan bir şerh yazmamı istediler... Ben de bu isteklerine cevap olarak "*el-İhtiyâr li'ta'lîli'l-Muhtâr*" ismini verdiğim bir şerh yazdım". Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li'ta'lîli'l-Muhtâr*, 1: 36.

3 Raşit Efendi El Yazma Eserler Kütüphanesinde 412 nolu kayıtla mahtût olarak tek nüsha halinde bulunan bu eser, Abdulkadir Kabdan tarafından doktora çalışması olarak tahkik ve tahrirci yapılarak 2017 yılında basılmıştır.

araştırmada Karabâğî'nin doğum tarihi, hayatı, tahsil hayatı hocaları ve vefat tarihi ile ilgili kesin bilgilere ulaşamadık. Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki el yazma eserlerin katalogunu ve Dünya kütüphanelerindeki el yazma eserler hakkında “*Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*”ni hazırlayan Ali Rıza Karabulut, Abdulganî Karabâğî'nin Ebu'l-Kâsım el-Karahisârî (ö. 730/1330) olduğunu iddia etmiştir.”⁴ Karabulut'un bu tezinden hareketle Karabâğî ile Karahisârî'nin aynı kişiler olup olmadığını tespit etmek için elde ettiğimiz bilgiler ışığında bazı karşılaştırmalar yaptık. Neticede bu iddianın isabetli olmadığı sonucuna ulaştık.

Öncelikle şunu belirtmek gerek ki Abdulganî Karabâğî, Ebu'l-Kâsım Karahisârî'den (ö. 730/1330) sonra yaşamıştır. Zira Karahisârî'nin ölüm tarihi tahmini 730 (1330)'dur.⁵ Karabâğî'nin vefat ve ölüm tarihiyle ilgili kesin bilgiye sahip olmamakla birlikte eser içerisindeki bazı verilerden hareketle 850-950 (1446-1543) tarihleri arasında yaşadığını tahmin etmekteyiz. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr* isimli eserinin *Kitâbü'n-Nikâh'a* kadar olan kısmını birinci cilt olarak belirlemiş ve bu bölümün sonunda şu notu düşmüştür: “Allah'ın yardım ve inayeti ile birinci cildi yazma işi, hicrî 889 (1484) yılında arefe günü öğle vaktinde bitmiştir.”⁶ Müstensih Cami b. Bâyezid ise eserin sonunda kendi ismini zikrederek şöyle demiştir: “Kitabın istinsahı, Melik ve Vehhâb olan Allah'ın inâyeti ile kulların en zayıfı olan (ki Allah ona, anne ve babasına rahmet eylesin) Câmî b. Bâyezid eliyle 959 (1552) tarihinde tamamlanmıştır. Dönüş sadece onadır.”⁷ Bu bilgiler ışığında eserin birinci cildinin müellif tarafından 889 (1484) tarihinde tamamlandığı, istinsah işinin ise müstensih Câmî b. Bâyezid tarafından eserin sonunda 959 (1552) olarak tasrih edildiği görülmektedir. Buradan, 889 (1484) yılında hayatta olan Karabâğî ile vefat tarihi 730 (1330) olan Karahisârî'nin aynı kişiler olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Diğer bir husus da, Karahisârî'nin *el-Muhtâr* üzerine yapmış olduğu şerh incelendiğinde Karabâğî'nin şerhiyle benzer yönleri olsa da metod açısından tamamen farklı olduğu görülür.⁸

4 Ali Rıza Karabulut ve Duran Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*, 3/1811.

5 717 (1317) tarihinde hayattaydı. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/103.

6 تم المجلد الأول بعون الله تعالى وحسن توفيقه قُبيلَ ظهر يوم عرفة من سنة تسع وثمانين وثمانمائة من الهجرة النبوية Abdulganî Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/98.

7 تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب على يد أضعف العباد جامي بن بايزيد غفر الله له ولوالديهما وأحسن إليهما وإليه Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/508.

8 el-Hattâb el-Karahisârî, *Şerhu'l-Muhtâr*, Millet Genel Kütüphanesi, Cârullah, nr. 712.

2. Eserin Yazılış Nedeni

Karabâğî eserin mukaddimesinde *Şerhu'l-Muhtâr*'ı yazma nedenini açıklarken ilmî müzakerelerin yapıldığı bir meclise katıldığından bahseder. Bu mecliste, ilim adamlarının eksildiğinden, ilmin yok olmaya yüz tuttuğundan, bundan fıkhî ilminin de yeteri kadar nasibini aldığından söz edildiğini belirtir. Mecliste bulunanlardan birinin ise kendisine iltifatta bulunarak *el-Muhtâr* üzerine bir şerh yazmasını istediğini söyler. Zira, *el-Muhtâr*'ın meselelerini açıklayan, onun delillerinin yorumları üzerindeki kapalılığı gideren bir şerhin mevcut olmadığını, musannifin yapmış olduğu *el-İhtiyâr* isimli şerhin ise lafızların ve manaların beyanına yer vermekte kâfi ve vâfi olmakla birlikte, konularının tertibinde takdim ve tehirlerin bulunduğunu, bazı delillerde kısaltma (îcaz) yoluna gidilirken bazılarında da uzatmaların yapıldığını iddia ederek, istihare ve istişareden sonra *Şerhu'l-Muhtâr*'ı yazmaya koyulduğunu belirtir.⁹

B. ŞERHU'L-MUHTÂR'DA KONULARIN İŞLENİŞ TARZI VE TERTİBİ

1. Konuların İşleniş Tarzı

Hanefî fıkıh kitaplarında konu tertibinde dikkate değer en önemli özellik, nikâh ile bey' konularının kitap içerisindeki sırlamasıdır. *Şerhu'l-Muhtâr*'ın da içinde bulunduğu Kerhî ve Tahâvî'nin *Muhtasarları*, *Kudûri*, *Mecma'u'l-Bahreyn* gibi kitaplar, ibadât konularından sonra önce bey' konusunu ele almışlar, nikâhla ilgili konuları ise daha sonra işlemişlerdir. Karabâğî de kendisine kadar gelen Hanefî fakihlerin bu geleneğini bozmamış, ibadet bölümünden sonra kitâbü'l-büyû' ile devam etmiştir.

Konular işlenirken ana ünite kitap başlığı olarak verilmiş, fer'î konular ise fasıllar ve bâblara ayrılmıştır. Diğer fıkıh kitaplarında olduğu gibi *Şerhu'l-Muhtâr*'da da ilk konu "kitâbu't-tahâret" (tahâret kitabı), ardından buna bağlı fer'î konular "faslu sü'ri'l-âdemiyyi ve'l-feres" (insan ve atların artığı) "fasl'ul-gusl", (gusül), "faslu'l-mâ" (su ile ilgili hükümler), "bâbu't-teyemmüm", (teyemmüm bölümü) "bâbu'l-mesh", (mestler üzerine mesh) "bâbu'l-hayz" (hayz bölümü) şeklinde sıralanmıştır. Aynı durum "kitabu's-salât" ve diğer bölümler için de geçerlidir. *Şerhu'l-Muhtâr*'da işlenen konunun önce lügat anlamı verilir, bazen bunu destek-

9 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/13.

lemek için ayet ve hadislerden istidlal yönüne gidilir,¹⁰ şiirlerden istişhad yapılır daha sonra da kelimenin ıstılâhî tarifi yapılır.¹¹

Elimizdeki mevcut *el-Muhtâr* metinlerinde Şafîî (ö. 150/767), Züfer (ö. 775/1374), Ebû Yusuf (ö. 113/731) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) gibi imamların muhalefeti göstermek üzere birtakım rûmuzlar konmuştur.¹² Bu rûmuzlar ne Karabâğî ile Karahisârî'nin *el-Muhtâr şerhinde*, ne de Çivi Zâde'nin (ö. 953/1546) *el-İsâr li'hallî'l-Muhtâr* isimli şerhinde bulunmaktadır.

Konuların işleniş tarzında dikkati celbeden bir diğer husus da Karabâğî'nin eserinde azımsanmayacak ölçüde sarf-nahiv kurallarına temas etmiş olmasıdır. Hatta bazen bir nahivci gibi arapça kuralların en ince detaylarını dahi îzah etmekten kaçınmamıştır. Nitekim namazda teşehhüdü anlatırken teşehhüdle ilgili önce İbn Abbâs (r.a.)'tan (ö. 68/688) gelen şu rivayeti zikreder:

التحيات المباركات الصلوات الطيبات لله سلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته سلامٌ علينا

Akabinde İbn Mesûd (r.a.)'un (ö. 32/653) şu rivayetini nakleder:

ورحمة الله وبركاته التحيات لله والصلوات والطيبات السلام عليك أيها النبي

Bu iki rivayeti önce usûlü fıkıh açısından şöyle yorumlar: “..Aynı zamanda Şafîî'nin görüşü olan İbn Abbas (r.a.)'a ait olan bu teşehhüdü muhtemelen İbn Abbâs (r.a.) çocukluk döneminde ezberlemiştir. İbn Mesûd (r.a.) aracılığı ile gelen ise bizzat Hz. Peygamber'in ta'limiyle öğrenip rivayet ettiği teşehhüddür. Dolayısıyla İbn Mesûd (r.a.)'dan gelen rivayetin tercih edilmesi gerekir.” Devamında ise İbn Mesûd (r.a.)'dan gelen okuyuşun mana bakımından daha belîğ olduğunu iddia ederek şu açıklamayı yapar:

“ السلام ifadesi عليك السلام ifadesinden daha şümüllüdür. Zira السلام ın başındaki ال takısı cins için olup bütün selamları kapsamaktadır. سلام kelimesi ise nekra olduğu için tek bir selamı ifade eder. Ayrıca atıf vâvı ile kurulan cümlede her bir kelime müstakil olarak övgü ve senâyı gösterir. Çünkü ma'tuf, ma'tufun

10 Örneğin namaz konusuna giriş yapılırken bu metod takip edilmiştir. Önce namazın önemi, hangi delillerle farz olduğu, inkâr edenin dinden çıkacağı, farziyyet sebebi, salat kelimesinin sözlük anlamı, beş vakit namazın istidlal yönü izah edilmiştir. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/61.

11 Teyemmüm konusu işlenirken تيمم kelimesinin yönelmek anlamına geldiğini söyledikten sonra bu manayı şiirden istişhad ederek delillendirir: وهو في اللغة القصد قال الشاعر: إذا يمت أرضا Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/36.

12 Mevsilî Ebû Hanife'nin görüşlerini yansıtan *el-Muhtâr*'da, س harfi ile Ebû Yusuf'un, م harfi ile İmam Muhammed'in سم ile Ebû Yusuf ve Muhammed'in ز ile İmam Züfer'in, ف harfi ile de İmam Şafîî'nin muhalefeti olduğunu belirtmiştir. Fakat okuyucu bu rûmuzlarla sadece muhalefetin varlığını anlamakta, muhalefeti ne olduğuna vakıf olamamaktır.

aleyhin aynı değildir. Hâlbuki cümle atıfsız inşa edilip سلام kelimesi de nekra olduğunda ibare aynı ölçüde belîğ olmaz. Nitekim bir kimse: والله والرحمن والرحيم “Allah’a ve Rahmân’a ve Rahîm’e yemin olsun ki şu işi yapmayacağım” demiş olsa, sonra o işi yapsa bu kişinin üç ayrı keffaret vermesi gerekir. Şayet atıfsız olarak:

والله الرحمن الرحيم لا أفعل كذا “Rahman, Rahim Allah’a yemin olsun ki şu işi yapmayacağım” demiş olsa da o işi yapsa bir keffaret gerekir. Çünkü bu takdirde cümle tek bir yemin yerinde olduğu için sadece bir hüküm ifade eder.”¹³

Bütün klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi Karabâğî’nin de *Şerhu’l-Muhtâr*’da usûlü fıkıh kurallarına atıfta bulunduğunu görüyoruz. Kavâid ve zavâbitin yanı sıra usûlü fıkıh alanına giren konulara işaret etmiş, bazen fıkıh kaynaklarını referans gösterdiği de olmuştur.¹⁴ Karabâğî’nin usûlü fıkıh konularına nasıl atıfta bulunduğunu daha iyi anlayabilmek için bir örnek verelim:

Örnek: Mutlakın mukayyede hamledilmesi.

Karabâğî “alışveriş yapan kimselerin fiyatta ihtilafa düşmeleri durumunda şayet mebi helak olmuşsa müşterinin sözü geçerlidir” hükmünü zikrettikten sonra bu meseleyi İbn Mesûd (r.a.)’dan gelen şu iki rivayet bağlamında açıklar: Birinci rivayet: “Alışveriş yapan kimseler ihtilaf ederlerse karşılıklı yeminleşir ve (semen ve mebi) karşılıklı iade ederler.” Mutlak olan bu rivayetle İmam Muhammed amel etmiştir.

İkinci rivayet: “Alışveriş yapan kimseler ihtilafa düşer de mebi bizatihi mevcut olursa karşılıklı yeminleşir ve (semen ile mebi) iade ederler”. Mukayyed olan bu rivayetle de Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf amel etmişlerdir.

Görüldüğü gibi birinci rivayet mutlak olup sadece ihtilafa düşmekten bahsetmektedir. İkinci rivayet ise meta’ mevcut olmakla ihtilaftan bahsetmekte olup mukayyettir. Karabâğî burada usûlü fıkıh kuralını hatırlatarak “Mutlak ve mukayyed hadislerin ravileri aynı ise mutlak mukayyede hamledilir. Zira mutlak rivayette ravinin mukayyed lafzı unutmaya ihtimali sözkonusudur” der ve Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf’un görüşlerini tercih eder.¹⁵

13 Karabâğî, *Şerhu’l-Muhtâr*, 1/87.

14 Kitâbü’s-sulh bölümünde, konuyu anlattıktan sonra أصول الفقه “... أشار فخر الإسلام رحمه الله إلى هذا في أصول الفقه bu konuya Fahrü’l-İslâm Pezdevî usûlü fıkıhta işaret etmiştir.” diyerek atıfta bulunmuştur. Bk. Karabâğî, *Şerhu’l-Muhtâr*, 1/503.

15 Karabâğî, *Şerhu’l-Muhtâr*, 1/424.

2. Karabâğî'nin Mevsilî'ye İtiraz Ettiği Noktalar

Karabâğî'nin eserinde konuları işlerken en dikkat çeken yönlerinden biri de zaman zaman metin müellifi Mevsilî'yi tenkit etmesidir. Bu tenkidi bazen arapça gramer yönünden yaparken bazen de doğrudan metin ve mana açısından yapmaktadır. Mevsilî'ye yönelttiği eleştirileri, “..musannifin ibaresi eksiktir, kusurludur, musannifin ibaresinde problem vardır” gibi ifadeler kullanarak yapmıştır.

Örnek: Karabâğî, *el-Muhtâr*'ın “kitâbü's-savm” bölümünde geçen “kim hastalıktan veya hastalığın artmasından korkarsa orucu bozar ve kaza eder”¹⁶ ifadesini tenkit eder. Zira bundan hastalıktan endişe eden kişinin de orucu tutmayacağı manası da anlaşılabilir ki bu doğru değildir. Bu ifadenin “oruç tuttuğu takdirde hastalığının artmasından korkan kimse orucunu bozar ve kaza eder.” şeklinde olması gerektiğini savunur. Çünkü hasta olmaktan endişe eden kişinin değil, hasta iken hastalığının artmasından endişe eden kişinin orucu yemesine müsaade edilmiştir.¹⁷

C. KARABÂĞİ'NİN ŞERHU'L-MUHTÂR'DAKİ FIKHÎ TERCİHLERİ

Malum olduğu üzere Hanefî mezhebinde yazılan özellikle de metin türü kitapların esasını İmam Muhammed'in *zâhiru'r-rivâye* adıyla bilinen kitapları teşkil etmektedir. *Zâhiru'r-rivâye* kitapları hicrî dördüncü asırda önce özetlenmiş,¹⁸ ardından özetlenen bu kitaplar hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda fakihler tarafından şerh edilmiştir. Sonraki süreçte Cassas (ö. 370/981), Kudûrî (ö. 428/1037) ve Serahsî (ö. 490/1097) gibi Hanefî mezhebinde köşe taşları sayılan şârihlerin yazdıkları eserler ışığında, yine *zâhiru'r-rivâye* kitapları esas alınarak yeni metinler oluşturulmuştur. Metin yazarları kitap mukaddimelerinde te'lif gerekçelerini izah ederken, az sözle insanların ihtiyaç duyduğu daha fazla meseleyi bir araya getirme,¹⁹ önceki kitapların meselelerini ihtiva etme,²⁰ ezberlemeye imkân verecek kadar kısa olma,²¹ sadece müfta bih görüşleri esas alma²² ve diğer mezheplerin görüşlerine de atıfta bulunma²³ gibi sâiklerle bu metinleri oluşturduklarını beyan

16 ومن خاف المرض أو زيادته أظطر وقضى

17 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/211. Başka eleştirileri için bk. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/243.

18 *Muhtasar* diye bilinen bu eserlerden ilki, Tahâvi'ye, ikincisi Hâkim eş-Şehîde, üçüncüsü ise Kerhî'ye aittir.

19 Bk. Burhanuşşeria, *Vikâyetu'r-rivâye fi mesâilil-Hidâye*, 2/4.

20 Bk. İbrahim el-Halebi, *Mültekâ'l-ebhur*, thk. Vehbi Süleyman el-Gavci (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 9.

21 Bk. İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn ve Mültekâ'n-neyyireyn* Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa bl., nr. 557, vr. 2; Sadrüşşeria, *en-Nukâye (Fethu bâbi'l-inâye şerhiyle)*, 1/21-24.

22 Bk. el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/10.

23 en-Nesefî, *el-Kâfi şerhu'l-Vâfi*, Nr. 9684, 1, vr. 2.

etmişlerdir. Bu gerekçeler arasında en işlevsel olanı mezhep içerisinde muteber görülmüş ve kendisi ile fetvâ verilmeye layık kabul edilen görüşü belirleme çabasıdır. Bu işlevi önemli hale getiren nedenler arasında, Hanefî mezhebinin sadece Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile sınırlandırılmayıp, fikhî meleke ve ehliyet bakımından diğer mezhep imamlarından geri sayılmayacak Ebû Yusuf ve Muhammed gibi müçtehitlerin görüşlerini de kapsıyor olmasıdır.

Hanefî fetvâ usûlünde fetvâ verilirken, her ne kadar Ebû Hanîfe'nin *zâhiru'r-rivaye* kitaplarında yer alan görüşleri esas olsa da, aşağıdaki sebeplerle mezhebin resmi görüşünün ne olduğunun tespiti, özellikle de Hicrî beşinci asırdan sonra gelen Hanefî âlimleri için ayrı bir ehemmiyet arz etmiştir:

- a. Kimi konularda Ebû Hanîfe'ye ait herhangi bir görüşün nakledilmemesi
- b. Aynı konuda Ebû Hanîfe'den birkaç rivayetin nakledilmesi
- c. *Zâhiru'r-rivaye* kitapları dışında kalan rivayetlerin tercih edilmesini gerektiren bir sebebin olması
- d. Ebû Hanîfe ile öğrencilerinin yaşadıkları şartların farklı olmasının öğrencilerinin görüşü ile fetvâ verilmesini iktiza etmesi
- e. Umûmu'l-belvâ, zaruret ve örf gibi esasını maslahatın teşkil ettiği gerekçelerle Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşlerini tercih etmeyi gerektirecek en azından bu gerekçeleri dikkate alarak rivayetleri değerlendirecek bir durumun olması
- f. Ele alınan konunun nevâzil diye tabir edilen mezhep imamları zamanında görülmemiş bir mesele olması ki Hanefî mezhebi içinde bu türden meselelerin sayısı az değildir.

Yukarıda sayılan etkenler, eldeki görüşlerden birini tercih etmek ve fetvânın bu veya şu görüşe göre olması gerektiğini söylemek ihtiyacını doğurmuştur.

Fetvâ usûlü konusunda anlattığımız bu kurallar Mevsilî'nin *el-Muhtâr* ve şerhi *el-İhtiyâr li'ta'lîli'l-Muhtâr* ile bu şerhi kendisine doğrudan referans alan, Karabâğî'nin *Şerhu'l-Muhtâr*'ında da geçerlidir. Ancak Karabâğî'nin yer yer Mevsilî'den farklı düşündüğü veya *el-İhtiyâr*'da hiç bahsedilmediği halde gündeme getirdiği meseleler de olmuştur.

Örnek: Mevsilî *el-İhtiyâr*'da telkinin sadece ölmek üzere olan kimseye yapılabacağından bahseder. Karabâğî ise cenaze bahsinde “ölüm kendisine yaklaşmış olan kimse kibleye çevrilir ve kelime-i şehâdet telkin edilir” dedikten sonra telkin konusunu tartışmaya açar. Önce “ölülerinize kelime-i şehâdeti telkin ediniz”²⁴ hadi-

24 Müslim, “*el-Cenâiz*”, 1. لقنوا موتاكم شهادة أن لا إله إلا الله

sinde geçen meyyitin gerçek ölü değil, ölüm kendisine yaklaşan kimse olduğunu ifade eder. Dolayısıyla telkinin ölmek üzere olan kimseye yapılması gerektiğini savunur. Daha sonra bu cümlenin hakiki anlamında da anlaşılabilirliğini iddia ederek içerisinde geçen mevt kelimesinin ölmek üzere olan kişiyi değil de bizatihi ölmüş olanı kastedtiğini belirterek telkinin cenazeye de yapılabileceğini, bunun aynı zamanda İmam Şafî'nin de görüşü olduğunu ifade eder. “Ölen kimse mü'min olarak ölmüşse telkine zaten ihtiyacı yoktur, şayet kâfir olarak ölmüşse telkinin bir faydası olmaz” görüşlerinden sonra Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) “...telkinin faydası yoksa zararı da yoktur” görüşünü nakleder. Bütün bunları İmam Zahid Saffâr'ın (ö. 534/1139) “ölüye yapılacak telkin meşrudur, çünkü kişi kabre konduktan sonra ruhu iade olunur ve söylenenleri de anlar” görüşü ile teyit ederek ölüye yapılacak telkinin meşrûiyeti yanında bir duruş sergiler.²⁵

1. Mezhep İçi Tercihler ve Bu Tercihlerde Kullanılan İfadeler

Karabâğî, mezhep içinde fetvâya layık olan görüşü belirlerken diğer Hanefî fakihleri gibi tek bir ifade ile yetinmemiş farklı lafızlar kullanmıştır. Bunları, فتوى lafzından türemiş olanlarla olmayanlar şeklinde iki kısımda ele alarak Karabâğî'nin mezhep imamlarından nakledilen görüşler arasındaki tercihlerine değineceğiz.

a. Fetvâ lafzı ve Türevleri

Teşpit ettiğimiz kadarıyla Şerhu'l-Muhtâr'da görüşler arasında tercih yapılırken fetvâ lafzı ve türevlerinden kullanılan ifadeler şunlardır:²⁶

a.a. el-Fetvâ alâ

Fetvâ lafzının harfi cer olan على harfine takdim edilerek verildiği yerlerden birisinde Karabâğî şöyle demiştir: Teşrik tekbirleri arefe günü sabah namazından sonra başlayıp eyyâm-ı nahrin birinci günü ikindi namazına kadar sekiz vakit devam eder. İmameyne göre ise eyyam-ı nahrin dördüncü günü ikindi namazına kadar devam eder. Karabâğî “والفتوى على قولها” ve “fetvâ İmameynin görüşü üzeredir”²⁷ diyerek bu görüşü tercih ettiğini ifade eder.

25 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 1/150. Bu konuda başka örnekler için bk. Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 1/57-74.

26 Hanefî kitaplarında kullanılan tercih lafızlarını (alâmâtü'l-iftâ) Muhammed Fikhî Edebu'l-müftî adlı halen mah-tut halde bulunan risalesinde şöyle saymıştır, “و عليه الفتوى، و به يعتمد، و عليه الاعتماد، و به نأخذ،” و عليه العمل اليوم، و عليه عمل الأمة، و هو الصحيح، و هو الأصح، و هو الظاهر، و هو الأظهر، و هو المختار، و هو الأوجه، و هو الأشبه،” Bk. Muhammed Fikhî, Risâletun fi edebi'l-müftî, Serez bl., nr. 3924 vr. 17-18.

27 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 1/145.

a.b. Aleyhi'l-fetvâ

Harfi cerrin takdim edilerek kullanıldığı tercih bildiren bu lafız meâni ilmine göre fetvâ lafzının harfi cerden önce zikredildiği lafızdan farklı olmalıdır. Zira bilindiği gibi, sonradan zikredilmesi gereken bir lafzın öncelenmesi hasr ifade eder. Buna göre “aleyhi'l-fetvâ” ifadesinin anlamı, “fetvâ yalnızca bu görüşe göredir” demek olacaktır. Bu lafzı kullandığı yerlerden birisinde Karabâğî şöyle der: “Mâ-i müsta'mel Şafîi ve Mâlikî'ye göre hem tâhir hem de mütahhirdir. İmam Muhammed şöyle demiştir: Mâ-i müsta'mel tâhirdir, ancak mütahhir değildir. وعليه الفتوى fetvâ bu minvaldedir”²⁸

a.c. Yuftâ bi/bihi

Fiilin harfi cerden önce getirildiği bu ifade “onunla fetvâ verilmiştir” anlamına gelmektedir. Aynı tarz ifadenin zahir isimle kullanıldığı da vakidir. Örneğin, müşâ' denilen hisseli gayrimenkulün vakfedilmesi İmam Muhammed'e göre caiz değildir. Çünkü hibe ve sadaka gibi vakıf anında kabz iktiza eder. Müşâ' olan mallarda bu caiz değildir. Ebû Yusuf'a göre ise câizdir. O'na göre vakıf mülkiyeti iskat etmekle gerçekleşmiş olur. Ancak *ويفتى بقول محمد* “fetvâ İmam Muhammed'in görüşüne göre verilir”²⁹

a.d. Bihî yuftâ

Harfi cerrin fetvâ lafzından önce getirilmesi şeklindedir. Bu söylem de “aleyhi'l-fetvâ” ifadesinde olduğu gibi hasr ifade etmektedir. Buna göre anlam: “fetvâ yalnızca bu görüşe göredir” demektir. Süs eşyası kullanmamaya yemin eden kişi inci gerdanlık takmış olsa Ebû Hanîfe'ye göre yemini bozmamış olur. İmameyn'e göre ise yemini bozmuş olur, *وبه يفتى* “fetvâ sadece bu görüşe göredir.”³⁰

b. Fetvâ Kelimesi Dışında Kullanılan Tercih Lafızları

Şerhu'l-Muhtâr'da fetvâ lafzı dışında tespit ettiğimiz mezhep görüşlerini ifade eden tercih lafızları şunlardır:

28 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 1/30.

29 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 2/50.

30 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 2/293.

b.a. *Bihî ne'huzu*

Bu ifade Şerhu'l-muhtâr'da bir yerde geçmektedir. Karabâğî, Ebû Hanîfe'ye göre kabirlerde Kur'an okumanın mekruh olduğu görüşünü zikrettikten sonra, Muhammed'e göre bunun caiz olduğunu söyler. *وبه نأخذ* "biz de bu görüşü alıyoruz" ifadesiyle tercihini belirtir. Ancak bir husus dikkatlerden kaçmamaktadır. *وبه نأخذ* ifadesi Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ında geçmektedir. Karabâğî bunu îma etmek yani bu görüşün aynı zamanda Mevsilî'nin de tercihi olduğunu göstermek için olacak ki *وبه نأخذ* kısmını *Muhtâr* metni olarak vermiştir.³¹

b.b. *es-Sahih*

Şerhu'l-Muhtâr'da, esas alınan görüşün ne olduğunun tespitinde kullanılan lafızların başında gelmektedir. Bu ifadenin kullanıldığı yerlerin birisinde Karabâğî şöyle der: "Sehiv secdesi bazılarına göre sünnettir. Sahih olan ise vacip olmasıdır. Çünkü sehiv secdesi tıpkı hacda işlenen cinayetlerin telafisi olan dem gibi namazdaki bir eksikliği gidermektedir."³²

b.c. *el-Esahh*

Şerhu'l-Muhtâr'da tercih lafzı olarak yaklaşık kırkbeş yerde kullanılmıştır. Bunlardan birisinde şöyle denilmiştir: "Alışveriş yapan kimseler semen ve mebî hususunda ihtilafa düşerlerse delil getirmeleri durumunda delil kabul edilir. Delil getiremezlerse karşılıklı yemin ettirilirlen. Bu yemin ile alışveriş akdi kâdî tarafından feshedilir. Alışveriş akdinin kâdinin feshetmesine ihtiyaç olmadan kendiliğinden feshedildiğini savunanlar da olmuştur. Ancak esahh olan birinci görüştür"³³

b.d. *el-Muhtâr*

Seçilmiş görüş anlamına gelen bu ifade ile Şerhu'l-Muhtâr'ın yaklaşık otuzbeş yerinde fetvâ tercihi yapılmıştır. Bu tercihlerden bir kısmı Mevsilî'ye ait olup Karabâğî'nin kendisinin de tercih ettiği görüşlerdir. Diğer bir kısmı da doğrudan Karabâğî'nin kendi tercihleridir. Bunlardan birisinde Karabâğî şöyle demiştir: "Bir kimse evlenmeyeceğine dair yemin etse de bir başkası kendisinin emri olmadan evlendirse; eğer buna sözlü olarak izin vermişse yeminini bozmuş olur.

31 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 2/413.

32 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 1/117.

33 Karabâğî, Şerhu'l-Muhtâr, 1/424.

Evlendirildiği kadının mihrini ödemek suretiyle fiilî olarak izin vermişse muhtâr olan görüşe göre hânis olmaz.³⁴ Bir başka yerde ise şöyle der: “Çöllerdeki kuyulara deve, sığır ve davar pislikleri düştüğünde bakılır; şayet pislği gören kimse çok olduğu kanaatine varırsa kuyu pis olur. Şayet pislğin çok olduğu kanaati hasıl olmazsa pis olmaz. Bu mezhep sahibi (Ebû Hanîfe'nin) görüşüdür. Musannif nezdinde muhtâr olan da budur.”³⁵

b.e. el-i'timad alâ hâzâ

Fetvâ tercihinin ifade etmek için *Şerhu'l-Muhtâr*'ın sadece bir yerinde kullanılmıştır. Kitâbü'l-İtk bölümünde “bir kimse kölesine: –ey kardeşim!, –ey oğlum! der ise, zâhirür-rivâye görüşe göre âzâd olmaz. Ebû Hanîfe'den gelen şâz bir görüşe göre âzâd olmuş olur. Ancak itimad edilen görüşe göre âzâd olmamasıdır.” diyerek bu ifadeyi kullanmıştır.³⁶

b.f. Ve huve'l-mu'temed

Bu ifade kendisinden türetildiği i'timad masdarı gibi sadece bir defa tilâvet secdesi bahsinde kullanılmıştır. Fetvâ ve fetvâ ile alakalı konuların ele alındığı *Resmü'l-müftî* veya *Edebü'l-müftî* kitaplarında yukarıda verilen fetvâ tercihinde kullanılan lafızlardan her birinin aynı derecede olmadığı yazılıdır. Buna göre ifade, fetvâ lafzı ile birlikte verildiğinde, *es-sahih*, *el-esahh*, *el-ezhar*, *el-eşbeh* gibi fetvâ lafzının kullanılmadığı ifadelerden daha kuvvetlidir. *به يفتى* harfi cerrin sonra zikredildiği *عليه الفتوى* veya *به يفتى* ifadesinden daha kuvvetlidir. *Es-sahih* ifadesi ile *el-esahh الأصح* ifadesi aynı müellif tarafından aynı meselede kullanıldığında *el-esahh* tabiri ile yapılan tercih daha kuvvetli sayılır. Zira bu durumda aynı meselede biri *sahih* diğeri ise daha *sahih* iki görüş bulunmaktadır. Bu iki ifade iki ayrı müellif tarafından aynı meselede kullanıldığında *es-sahih* ifadesi ile yapılan tercih daha kuvvetli sayılır. Zira bu durumda *el-esahh* diyen müellif diğeri müellif tarafından yapılan tercihin *sahih* olduğunu onaylamış olduğu halde *es-sahih* diyen müellife göre diğeri görüş fasit olabilir.³⁷

34 Karabâği, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/296.

35 Karabâği, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/132.

36 Karabâği, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/241.

37 Bk. Destinâi, *Edebü'l-müftî*, Esad Efendi bl., nr. 3782 vr. 3; el-Fikhî, *Risâletun fi edebi'l-müftî*, vr. 10-11.

c. Diğer Mezheplere Yapılan Atıflar

1- Şafîî Mezhebi

Şerhu'l-Muhtâr'ın özelliklerinden bahsederken eserin kısmen bir mukarin fıkıh kitabı olarak değerlendirilebileceğinden bahsetmiştik. Eserde dörtyüzden fazla Şafîî mezhebinin görüşüne atıfta bulunulmuştur. Çoğu yerde mezhebin görüşüyle birlikte delilleri de zikredilerek verilmiştir. Tedavi maksadı olmaksızın bilerek alkol alan ve sarhoş olan kimsenin eşini boşaması hakkında Karabâğî şöyle der:

“Sarhoşun boşamasını geçerli sayarız. Boşamanın geçerli olmasının sebebi, onu içki içmekten alıkoymak içindir. Benc³⁸ içip sarhoş olan kimsenin talâkı ise geçerli olmaz. Çünkü benc mubahtır. Sarhoşun talâkını geçerli saymayan Şafîî'nin delili, uyuyan kimsede olduğu gibi, sarhoşun da kastının eksik olmasıdır.”³⁹

Bu ifadelerden Şafîî'nin sarhoşun boşamasını geçerli saymadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak başta *el-Ümm* olmak üzere Şafîî kitaplarına müracaat ettiğimizde Şafîî'nin, sarhoşun boşamasını geçerli saydığı anlaşıldığı gibi, mezhepte müftâ bih olan görüşün de bu düzlemde olduğu görülmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte Râfiî (ö. 623/1226), Şafîî'nin öğrencisi olan Müzenî'den (ö. 270/884) hocasının kadim görüşünde sarhoşun boşamasını geçerli saymadığını nakletmiştir.⁴¹

Hanefî hilâfiyât kitaplarından *Manzûme*'de sarhoşun boşaması konusunda Şafîî'nin farklı bir görüşte olduğuna dair bir ifade yer almazken, *Uyûnu'l-Mezâhib*'te kendisinden bir rivayette İmam Şafîî'nin sarhoşun boşamasını geçerli saymadığı söylenmiştir.⁴² Bu meseleyi özel olarak tahlil eden Kudûrî (ö. 428/1037), Hanefî mezhebinden Tahâvî (ö. 321/933) ve Kerhî (ö. 340/952)'nin, sarhoşun boşamasını geçerli saymadığını, bu görüşün Şafîî'nin iki görüşünden biri olduğunu söylemiştir. Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Karabâğî, Şafîî'den naklettiği bu görüşte tamamen hatalı sayılamaz. Bununla birlikte *el-Hidâye* sahibinin⁴³ yaptığı gibi, bu görüşün Şafîî'nin iki görüşünden biri olduğunu söyleseydi daha isabetli olurdu.

38 Sarhoşluk verecek bir tür bitki.

39 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/324.

40 Şafîî *el-Ümmide* «ويجوز طلاق السكران» demek suretiyle bu meseledeki kanaatini açıkça ifade etmiştir. Nevevî, Şafîî'nin kitaplarında sarhoşun boşamasının geçerli olduğu yönünde açık ifadeler bulunduğunu, mezhepte müftâ bih görüşün bu olduğunu söylemiş ancak Şafîî mezhebinde, Müzenî, İbnü's-Süreyç gibi fakihlerin bu boşamayla geçerli saymadıklarını belirtmiştir. Bk. en-Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 6/59.

41 «وأما السكران فيقع طلاقه في الظاهر المنصوص» Bk. er-Râfiî, *el-Aziz şerhu'l-Veciz*, 8/564. Râfiî, Şafîî mezhebinde müftâ bih olan görüşün bu olduğunu söyledikten sonra, Ebû Hanîfe'nin de aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir.

42 Bk. el-Kâkî, *Uyûnu'l-mezâhib*, nr. 8641, vr. 17.

43 Bk. el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*, 3/470.

2- Mâlikî Mezhebi

Karabâğî *Şerhu'l-Muhtâr*'da Şafîî'ye göre Mâlikî mezhebine çok az yer vermiştir. Mamafih yaklaşık 43 yerde Mâlikî mezhebinin görüşüne atıfta bulunmuştur. Şafîî mezhebinin görüşlerini delilleriyle birlikte zikretmiş olmasına rağmen Mâlikî mezhebinin sadece görüşlerini vermekle yetinmiş çok az yerde delillerini zikretmiştir. Mezhep içerisinde de zaman zaman tenkit ve tercihler yapan Karabâğî, bir yerde Mâlikî mezhebinin görüşünü eleştirmiştir. Ricî talak bahsinde rica't esnasında kocanın şâhid getirmesinin Hanefî mezhebinde müstehab olduğunu zikrettikten sonra, Şafîî'ye isnad edilen iki görüşten birinde de ric'atte şâhid getirmenin vacip olduğunu söyler. Mâlik'in görüşünün de şâhid getirmenin vacip olduğu yönünde olduğunu belirttikten sonra Karabâğî açıklamasına şöyle devam eder: "Mâlik'in bu görüşüne şaşılır. Çünkü Mâlik nikâhta şahidi şart koşmazken talakta şart kılmıştır. İmam Mâlik, Kur'anda ricî talaktan bahsedildikten sonra 'aranızdan adil şahidler getirin'⁴⁴ âyetinin şâhid getirmenin vacip olduğuna delalet ettiğini savunmuştur."⁴⁵

3- Zâhirî Mezhebi

Şerhu'l-Muhtâr'da Hanbelî mezhebinin görüşüne hiç yer verilmezken Zâhirî mezhebine sadece iki yerde atıfta bulunulmuştur. Kitâbü'l-Hudud bölümünde zina eden kimsenin muhsan olması durumunda sadece recm cezası uygulanacağı, ayrıca celde cezası verilmesinin bir anlamının olmadığı ifade edildikten sonra Zâhirî'lerin, her iki cezanın da uygulanması gerektiğini söyledikleri belirtilir.⁴⁶

Bir başka yerde ise, ribâ hadisinde belirtilen altı maddedeki ribâ olma illetinin başka maddelere de sirayet edeceğinde icmâ edilmiş olmasına rağmen Zâhirîlere göre kıyas geçerli olmadığı için ribânın sadece hadiste ifade edilen altı maddede sözkonusu olduğu belirtilmiştir.

D. ŞERHU'L-MUHTÂR'DA KENDİSİNDEN İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

Karabâğî'ni *Şerhu'l-Muhtâr*'ını kaynak bakımından çok zengin olduğunu söyleyebiliriz. Eserin akışı içerisinde ismini sık sık tekrarladığı kaynaklar olduğu gibi sadece bir defa bahsettiği kaynaklar hatta adından hiç bahsetmediği halde kendisinden cümleyi hiç değiştirmeden alıp naklettiği kaynakların varlığından da bahsedebiliriz. Bu kaynakların ne olduğu, bunlardan ne kadar istifade ettiği, doğrudan

44 Talak, 2.

45 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/177.

46 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/308.

iktibas ettiği ibarelerde aldığı kaynağın ismini verip vermediği gibi sorulara cevap verilmesinin *Şerhu'l-Muhtâr*'ın tahlili noktasında önemli olduğunu düşünüyoruz.

Şerhu'l-Muhtâr'da ismi geçen kaynaklar genel itibarıyla fıkıh kaynaklarıdır. Ancak bunun yanında çok az da olsa diğer alanlarla ilgili kaynaklara da atıfta bulunulmuştur. Buna göre, *Şerhu'l-Muhtâr*'ın kaynaklarını, tefsir kaynakları, hadis kaynakları ve fıkıh kaynakları olmak üzere üç başlık altında ele alabiliriz. Bununla birlikte özellikle *Şerhu'l-Muhtâr*'da anılan fıkıh kitapları fazla olduğu için sadece en fazla istifade edilen kaynaklar üzerinde önemine binaen genişçe durulacak diğerlerine çok özlü olarak değinilecektir.

1. Tefsir kaynakları

Şerhu'l-Muhtâr'da, Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûn'il-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil* adlı tefsirine on yerde atıfta bulunulmuştur. Bu atıfları ya “*Keşşâf* sahibi şöyle demiştir” diyerek yahut da “*Keşşâf*'ta da böyledir” diyerek yapmıştır. *Keşşâf*'tan yapılan nakiller genelde dil kurallarına müteallik meselelerdir. Bununla birlikte, bir defada üç kere boşama ile hayız halinde boşama hakkındaki şâz görüşler için de *Keşşâf*'a atıfta⁴⁷ bulunulmuştur.⁴⁸ *Keşşâf*'tan yapılan bu alıntılardan bir kısmı mana yönüyle olmakla birlikte bir kısmı harfî alıntılardır.⁴⁹

Şerhu'l-Muhtâr'da referans gösterilen bir diğer tefsir, Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*'dir. Nesefî'den sekiz yerde alıntı yapılmış olup bunlar genellikle “*Medârik* tefsirinde de böyledir” şeklinde olmuştur. “Allâme Nesefî şöyle demiştir” diyerek nakilde bulunduğu da olmuştur. Nitekim bir yerde harfî iktibas yaparak “Allâme Nesefî (Allah rahmet etsin) *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil* isimli eserinde şöyle demiştir” diyerek söze başlamış ve tefsirdeki geçen metni aynen nakletmiştir.⁵⁰

47 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/176.

48 Bir defada üç kere boşama ile hayızlı iken boşamanın geçerli olduğu konusunda Zemahşerî'nin, mezhebi olan Hanefî mezhebinden farklı bir görüşü yoktur. Yani ona göre de boşama üç kere sayılır ve adet halinde boşama geçerlidir. Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/141-142.

49 Karabâğî, namazı terk eden kadına kocasının tazîr cezası verip veremeyeceği konusunda iki rivayetin olduğunu söyledikten sonra Zemahşerî'nin görüşünü naklederek şöyle der: “Kişi namaz kılmayan eşini, bir yerini yaralamadan ve kırmadan yüzüne vurmuyacak şekilde dövebilir”. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/321.

50 Karabâğî, Hac bölümünde Safa ile Merve'den bahsederken Medârik tefsirinden harfî alıntı yapar: “Allâme Nesefî (rahimehüllah) *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil* isimli tefsirinde şöyle demiştir: Safâ tepesinde İsaf, Merve'de ise Nâile isminde iki put vardı. Rivayete göre bunlar bir kadın ve bir erkek idiler. Zina ettiler ve taş oldular. İnsanlar ibret alsın diye Safâ ile Merve'ye bu iki taş dikildi. Fakat aradan uzun bir zaman geçtikten sonra insanlar sa'y yaparken bu iki taşa dokunmaya başladılar. İslam gelip putları kırıp yok edince Müslü-

2. Hadis Kaynakları

Şerhu'l-Muhtâr'da zikredilen hadisler, Karabâğî öncesi Hanefî kitaplarında olduğu gibi doğrudan fıkıh kaynaklarından alınmıştır. Yaklaşık olarak Karabâğî'nin yaşadığı asırda başlayan Hanefî fıkıh kitaplarındaki hadis ve rical tenkidi *Şerhu'l-Muhtâr*'da görülmez. Ancak nadiren de olsa râvilerin sıhhatiyle alakalı görüş beyan ederek tercihlerde bulunduğu da olmuştur.⁵¹ Hırsızın elinin nasıl kesilmesi gerektiği bölümünde önce Hanefî mezhebinin şu görüşünü zikreder: "Hırsızlık yapan kimsenin önce sağ eli kesilir, yine hırsızlık yaparsa sol ayağı kesilir, üçüncü kez hırsızlık yaparsa tevbe edene kadar hapsedilir." Daha sonra İmam Şafî'nin, üçüncü defa hırsızlık yapan kimsenin sol elinin, dördüncü defa hırsızlık yapan kimsenin ise sağ ayağının kesilmesi gerektiği görüşüne yer verir. Şafî'nin delili olan "Kim hırsızlık yaparsa kesin, yine hırsızlık yaparsa yine kesin, yine yaparsa yine kesin"⁵² şeklindeki rivayetini ise Tahavî'nin bu rivayeti hadis kaynaklarında bulamadığını belirttiğini hatırlatarak tenkit eder. Diğer taraftan sahih hadis kaynaklarında bulunmayan bazı rivayetleri hiç sorgulamadan kendisinden önceki fıkıh kitaplarından doğrudan eserine almış olması hadis rivayeti açısından gerekli hassasiyeti göstermediğini ortaya koymaktadır.⁵³

3. Fıkıh Kaynakları

a-El-İhtiyâr li'ta'lili'l-Muhtâr

Eserin yazılış nedeni bölümünde izah ettiğimiz gibi Karabâğî *Şerhu'l-Muhtâr*'ı *el-İhtiyâr*'da gördüğü bazı eksiklikleri gidermek gayesiyle yazdığını ifade etmektedir. Ancak bu onun, *el-İhtiyâr*'dan tamamen bağımsız bir şerh olduğu anlamına gelmemektedir. Şerh ve hâşiyeler dönemi diyebileceğimiz o dönemde yazılan şerhler incelendiğinde birbirlerinden müstakil olduklarını söylemek oldukça zordur. Aynı durum tefsir hadis alanları için de geçerlidir. Bu sebeptendir ki Karabâğî'nin

manlar cahiliyye âdetidir diyerek Safâ ile Merve arasında sa'yetmeden kaçındılar. Ayette geçen **فلا جناح** ifadesiyle bu sakınca ortadan kaldırılmış oldu. **فلا جناح** ifadesi aynı zamanda Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın, Mâlik ve Şafî'nin dediği gibi rükün olmadığının bir delilidir. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/235.

51 Ribâ konusunda hurmanın hurma ile satışından bahsederken "yaş hurmanın kuru hurma ile satışının" Ebû Hanîfe'ye göre caiz olduğunu, İmâmeyn'e göre câiz olmadığını söyler. Sonra İmamların istidlal ettikleri hadisleri zikreder. Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih eden Karabâğî, İmameyn'in görüşüne medâr olan hadisi rivayet eden râvilerden, Zeyd b. Ayâş (r.a.)'ın zayıf olduğunu söyleyerek tercih sebebini belirtir. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/305.

52 *Dârekutnî*, 3/102.

53 **استماع صوت الملاهي معصية والجلوس فيها فسق والتلذذ منها كفر** rivayeti hiçbir hadis kitabında bulunamamıştır. Karabâğî hiçbir kritik yapmadan doğrudan nakletmiştir. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/398.

Şerhu'l-Muhtâr'ı ile Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ını karşılaştırdığımızda harfi harfine uyuşan yüzlerce ifade bulmak mümkündür. Hatta çoğu yerde kendi açıklamasını Mevsilî'nin açıklamasıyla destekleyerek "Musannifin şerhinde de böyledir" ifadesini kullanmıştır. Ancak bir karşılaştırma yapacak olursak Şerhu'l-Muhtâr ile *el-İhtiyâr* arasında bariz farklılıkların olduğu görülür.

Herşeyden önce Şerhu'l-Muhtâr, *el-İhtiyâr*'a nazaran daha muhtasar, ibaresi daha kolay ve akıcı, zamirlerin merciini tayin konusunda daha açık bir üslupla yazılmıştır. *el-İhtiyâr*'da Şafiî mezhebine ait görüşlerin detaylarına inilmeyip sadece fıkıh tercihleri zikredilmiş olmakla birlikte Şerhu'l-Muhtârda Şafiî'nin görüşleri delilleriyle birlikte verilmiştir. *el-Muhtâr*'da mezhep içi (Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer) ve mezhep dışı (İmam Şafiî gibi) görüşlere rumuzlarla işaret edilirken Karabâğî'nin Şerhu'l-Muhtâr'ında böyle bir usûle rastlanmamıştır.

b- Şerhu'l-Muhtâr

Karahisârî'ye⁵⁴ ait olan bu şerh Karabâğî'nin ismini zikretmediği ancak birçok yerde harfi alıntı yaptığı en önemli fıkıh kaynaklarından. Hatta Karabâğî Şerhu'l-Muhtâr'ı Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ı ile Karahisârî'nin⁵⁵ şerhini esas alarak inşa ettiğini söyleyebiliriz.

c. el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî

Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *Bidâyetu'l-Mübtedî* isminde, İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-Sağîr*'i ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını birleştirerek oluşturduğu metin üzerine yazdığı şerhin adıdır. *el-Hidâye* Hanefî mezhebinin en önemli fıkıh kitaplarından birisidir. *el-Hidâye* kendisinden sonra telif edilen bütün Hanefî kitaplarında referans olarak kabul edilmiş, muhtemelen içeriği üzerine yapılan çalışmalarla tüketilemediği için geçen asra kadar şerh edilmeye devam edilmiştir.⁵⁶ Karabâğî'nin *el-Hidâye*'ye olan ilgisi kendisinden önce ve sonra gelen âlimlerden aşağı olmamıştır. Şerhu'l-Muhtâr'da yaklaşık yüz yerde *el-Hidâye* ve şerhlerine atıflarda bulunmuş, kimi zaman açıkça isim vermese de *el-Hidâye*'nin ibarelerini olduğu gibi iktibas etmiştir. Bazen "daha geniş bilgi isteyen *el-Hidâye*'ye müracat etsin, mesele delilleriyle birlikte *el-Hidâye*'de vardır"

54 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 5/284.

55 Karahisârî'nin bu şerhi tahkiki henüz yapılmamış mahtut eserlerdendir

56 Abdullhayy el- Leknevî'nin şerhi muhtemelen *el-Hidâye*'nin son şerhlerinden birisidir. Bu şerh 1417 (1996)'de Pakistan'da basılmıştır.

derken, genellikle de “bu konu *el-Hidâye*’de de böyledir” diyerek *el-Hidâye*’yi referans göstermiştir. *Şerhu’l-Muhtâr*’da *el-Hidâye* ve şerhlerine de bolca müracaat edilmiştir. *en-Nihâye*⁵⁷, *el-Kifâye Şerhu’l-Hidâye*⁵⁸, Ekmeluddin el-Bâbertî’nin (ö. 786/1384) şerhi olan *el-Înâye*’yi bunlar arasında zikredebiliriz.

d. *Fevâidü’l-Kudûrî*

Karabâğî, *Fevâidü’l-Kudûrî*’yi kaynak olarak gösterirken “İmam Bedreddin *Fevâid’ül-Kudûrî*’de şöyle demektedir” ifadesini kullanır. Oysa *Fevâidü’l-Kudûrî* isimli eser İmam Bedreddin’e (ö. 651/1253) ait olmayıp Ebû Bekir Hâherzâde’ye (ö. 483/1090) aittir. Karabâğî’nin, Hâherzâde lakabıyla anılan İmam Bedreddin ile yine Hâherzâde olarak bilinen Ebûbekir Hâherzâde’yi karıştırmış olma ihtimali vardır. Nitekim *İslâm Ansiklopedisi* Hâherzâde maddesinde bu konuya temas edilerek şöyle denmiştir: “Öte yandan aynı kütüphanenin Nâfiz Paşa bölümünde bulunan (nr.274/888) *Fevâidü’l-Kudûrî*’nin üzerinde yine müellif olarak Hâherzâde lakabıyla tanınan Bedrettin Muhammed b. Mahmûd el-Kerderî’nin (ö. 651/1253) adı yazılı ise de yapılan incelemede bu eserin de Ebû Bekir Hâherzâde’ye ait olduğu anlaşılmıştır.”⁵⁹

Sonuç olarak Karabâğî’nin *Fevâidü’l-Kudûrî* sahibi diye bahsettiği Hâherzâde, İmam Bedreddin Mahmûd el-Kerderî değil, bilakis Hâherzâde lakabıyla bilinen Ebû Bekir b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî (ö. 483/1090) dir.

e. *Şerhu Vikâyeti’r-Rivâye fî Mesâilî’l-Hidâye*

Vikâye, *Vikâye*, Burhanüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî (VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl)’nin kitabıdır. Kitap Hanefî mezhebinde meşhur olmuş ve dört muteber fıkıh metinden biri olarak kabul edilmiştir. Başta Tâcuşşerîa’nın torunu olmak üzere pek çok fakih *Vikâye* üzerine şerh

57 Husâmuiddin Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî’nin şerhidir. Karabâğî bir görüşü dile getirdikten sonra ya görüşünü desteklemek amacıyla “*Nihâye*’de de böyledir” diyerek, yahut da kendi görüşüne muhalif olan görüşü “bu konu *Nihâye*’de şöyledir” diyerek alıntı yapar. Karabâğî gasb konusunda şöyle der: “mağsûb helak olur da gâsîp ile mâlik mahkemelik olurlarsa; mağsûbun kıymeti konusunda söz, yeminle birlikte gâsîbındır. Fakat mâlik mağsûbun kıymetinin fazla olduğuna delil getirirse o zaman mâlikin sözüne itibar edilir ve hüküm ona ona göre verilir. Gâsîp mağsûbun kıymetinin fazla olmadığına delil getirirse bu kabul edilmez. *Nihâye*’de şöyle denmiştir: “İmamlarımızdan biri yeminin iskatı için bunun kabul edileceğini söylemiştir.” Karabâğî, *Şerhu’l-Muhtâr*, 2/72.

58 Karabâğî, *Şerhu’l-Muhtâr*’ında yaklaşık doksan yerde *el-Hidâye* ve şerhlerini kaynak olarak gösterir. *el-Hidâye* şerhlerini ayrı ayrı zikretmek yerine *Şerhu’l-Hidâye* tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Buna rağmen *el-Kifâye*’den de bahsettiği olmuştur.

59 Koca, “Hâherzâde”, *DİA*, XXV, 135.

yazmıştır. ⁶⁰Karabâğî *Şerhu'l-Muhtâr*'da *Şerhu'l-Vikâye* diyerek pek çok defa bu metne ve şerhine atıfta bulunmuştur. Bahsi geçen şerhin *Vikâye* sahibinin torunu olan aynı zamanda *Vikâye*'yi *en-Nükâye* isminde özetleyen Sadruş-şerîa Ubeydullah b. Mesûd el-Mahbûbî (ö. 747/1346) olduğunu Karabâğî'nin her seferinde "Sadruşşerîa *Vikâye* şerhinde şöyle demiştir" ifadesinden anlıyoruz. Karabâğî diğer kaynaklardan bahsederken ya sadece müellifi yahut kitap ismini belirtirken, *Şerhu'l-Vikâye*'yi her defasında müellif ile birlikte zikrederek *Vikâye*'nin birçok şerhi içerisinde Sadruş-Şerîad'dan alıntı yaptığını işaret etmiştir.⁶¹

f. *Hulâsatu'l-Fetâvâ*

Tahir b. Ahmed Abdurreşîd el-Buhârî'nin (ö. 542/1148) kitabıdır. *Şerhu'l-Muhtâr*'da özellikle güncel mevzûların ele alındığı yerlerde *Hulâsa*'dan alıntı yapılmıştır. Karabâğî, fâsid icâre bölümünde *Muhtâr* metnindeki "ücret karşılığında hac yapma, Kur'an okuma, müezzinlik ve imamet gibi ibadetleri yapmak üzere icârenin caiz olmadığı" görüşünü zikrettikten sonra bu hükmün şeklini şöyle açıklar: "Bir kimsenin, benim adıma hac ibadeti yapman veya Kur'an okuman mukabilinde seni şu kadar ücret karşılığında kiralyorum" demesidir. Ancak icare kelimesini kullanmazsa bu da caizdir. *Hulâsa*'da şöyle denmiştir: İcare kelimesi olmasa bile müezzin ve imamın ezan ve imameti karşılığında bir ücret alması caiz değildir. Ancak insanlar bu kişinin ihtiyaçlarına vakıf olur da biriktirmiş oldukları şeyleri verirlerse bunda beis yoktur. Çünkü bu ücret demek değildir."⁶²

g. *el-Kâfi Şerhu'l- Vâfi*

Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfızuddin en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) kitabıdır. *El-Kâfi* de *Şerhu'l-Muhtâr*'da kendisinden en fazla istifade edilen kaynaklardan bir tanesidir. Karabâğî çoğu zaman; "*Kâfi* sahibi şöyle demiştir, *Kâfi*'de şöyle demiştir" şeklinde ifadeler kullanmıştır. Sadece bir yerde "*Vâfi* şerhinde şöyle demiştir" ifadesini kullanmıştır. Yaklaşık on yerde "*el-Hidâye* ve *el-Kâfi*'de böyledir" diyerek *Şerhu'l-Muhtâr*'da çokça istifade ettiği bu iki temel kaynağı beraber anmıştır. Bu şekildeki alıntılar *Kâfi*'nin, Karabâğî'nin elinin altında olduğuna delalet etmektedir.⁶³

60 Vikâye ve şerhleri hakkında bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zumûn*, 2/806-807-808. Halîlî, *Mesâdiru İbn Âbidîn*, 2/680-685.

61 Karabâğî'nin *Şerhu'l-Vikâye*'den yapmış olduğu alıntılar için bk. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/349- 461.

62 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/343.

63 Karabâğî, *el-Kâfi*'den bazen kendi görüşünü desteklemek için alıntı yaparken bazen de *el-Muhtâr*'ın görüşü-

4. *Şerhu'l-Muhtâr*'da İstifade Edilen Diğer Fıkıh Kaynakları

Şerhu'l-Muhtâr'da, yukarıda genişçe değinilen ve kendilerinden çokça istifade edilen kaynaklar dışında birtakım fıkıh kaynakları daha bulunmaktadır. Bu kaynaklardan kısaca bahsedeceğiz.

a. *Tuhfetu'l-Fukahâ*

Alâuddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî'nin (ö. 539/1145) kitabıdır. Kudûrî'nin *el-Muhtasarı*'na bazı meseleleri ekleyerek oluşturmuştur.⁶⁴ Kitap, Kâsânî (ö. 583/1187) tarafından *Bedâ'iu's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i* adıyla şerh edilmiştir. Bu kitaptan, *et-Tuhfe* ismiyle sadece kefalet konusunda bir yerde bahsedilmiştir.⁶⁵

b. *Manzûmetü'n-Neseî fi'l-Hilâf*

Necmeddin en-Neseî'nin (ö. 537/1143) kitabıdır. İsminde de anlaşıldığı gibi Hanefî mezhebi içindeki ihtilafî konular ile Şafîî ve Mâlik'in görüşlerini nazım tarzında işlemiştir. Toplam 2669 beyitten oluşmaktadır. Manzûme kendisinden sonra telif edilen pek çok fıkhi metne esas teşkil etmiştir. Nitekim Karabâğî'nin *Şerhu'l-Muhtâr*'da kendisinden çokça istifade ettiği İbnü's-Sââtî'in *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eseri, Kudûrî'nin *el-Kitâbı* ile *Manzûme*'den müteşekkildir. *Şerhu'l-Muhtâr*'da *Manzûme* ve şerhlerine pek çok defa atıfta bulunulmuştur.⁶⁶

c. *El-Mebsût*

Şemsu'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'nin (ö. 490/1097) el-Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/946) *el-Kâfî* adlı muhtasarı üzerine yazdığı otuz ciltlik dev eseridir. Serahsî'nin *el-Mebsût*'u Karabâğî'nin en önemli kaynaklarından. Karabâğî bu alıntuları bazen hiç sorgulamadan eserine almıştır. Bunun en çarpıcı örneği, daha önceki fıkıh kaynaklarında olmadığı halde Serahsî'de zikredilen, aynı hayvandan süt emen çocukların sütkardeş olacağına dair el-Camiu's-sahih sahibi Buhârî sahibi Muhammed b. İsmâîl'e (ö. 256/870)

ne muhalif görüşleri beyan etmek için alıntı yapmıştır. Nikâhta vekâlet konusunda *el-Muhtâr* metninde "Bir kimse nikâhın iki tarafını asâleten ve vekâleten üstlenebilir. Bir kadın kendisini evlendirmek için bir erkeği vekil tayin edebilir. *el-Kâfî*'de şöyledir: Bir kadın kendisini evlendirmek için bir erkeği vekil tayin etse de o erkek de kadını kendine nikahlasa bu caiz değildir. Çünkü kadın erkeği kendisini başkasıyla nikâhlamak üzere vekil kılmıştır, kendisine nikâhlasın diye vekil kılmamıştır." Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/120.

64 Bk. es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, 1/3-4.

65 Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/489.

66 Bk. Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, 1/150-224.

isnad edilen fetvâyı Serahsî'den nakletmesidir. Şöyle ki: Karabâğî *el-Muhtâr* metninde geçen “bir koyundan süt emen çocuklar arasında sütkardeşliği cereyan etmez” hükmünü zikrettikten sonra şerh kısmında şöyle der: “Çünkü insan ile hayvan arasında cüz’iyyet sözkonusu değildir. Esasen haramlık cüz’iyyete itibarladır.” Buraya kadar olan açıklamasında Mevsilî ile aynı görüştedir. Fakat bundan sonra *el-Muhtâr*’da olmayan şu rivayeti nakleder: “Hadis sahibi Muhammed b. İsmâîl aynı koyundan süt emmekle sütkardeşliğin tahakkuk edeceğine dair fetvâ vermiş ve bu nedenle de Ebû Hafs O’nu Buhârâdan çıkarmıştır.” Karabâğî bu olayı hiç kaynak ismi belirtmeden nakletmiştir.⁶⁷

d. *El-Vecîz*

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1112) fûrû fıkha dair yazdığı üç eserinden en kısa olanıdır. İsminde de anlaşıldığı gibi, gayet özlü olan bu kitabında Gazzalî, başta Ebû Hanîfe olmak üzere Mâlik ve diğer mezheplerin görüşlerine de değinmiş, görüş sahiplerine işaret etmek için rumuzlar kullanmıştır. *Şerhu'l-Muhtâr*’da Vecîz ismi üç yerde geçmiştir.

e. *Ez-Zehîra*

Mâlikî fakihlerinden Şihabüddin Ahmed b. İdrîs el-Karafî'ye (ö. 684/1285) ait olan bu eser Karabâğî'nin Mâlikî mezhebine ait görüşlerini naklettiği kaynaktır.

f. *Et-Tevdîh şerh'u muhtasari ibn'i-l hâcib*

Halîl b. İshâk el-Cündî'nin (ö. 776/1374) Mâlikî fıkha dair eseridir. Karabâğî'nin Mâlikî mezhebinin görüşlerini naklettiği kaynaklardandır

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ebû Hanîfe'nin fetvâları ile başlayıp bu fetvâların yazılı hale getirilmesi ve bize intikal sürecinde, *zâhirü'r-rivâye* ve *nâdirü'r-rivâye* olarak isimlendirilen Hanefî mezhebine ait literatür, hicrî IV. asırdan itibaren içerisine Hanefî fukahasına ait sonradan meydana gelen fetvâ ve görüşleri (nevâzil ve vakiât) de ilave ederek klasik dönemini tamamlamış; daha sonra bu döneme kadar belirginleşip doktrin haline gelen mezhep görüşleri şerh, haşiye ve nazım türü çalışmalarla ihtiyaca

67 Bu konu *el-Mebsût*'ta daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bk. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 3/125.

göre yeniden şekillenerek mevcut konumuna ulaşmıştır. Bu makalede tanıtılmaya çalıştığımız eser Osmanlı'nın şerh ve haşiyeler döneminde yazılmış Hanefî fıkhnın klasik kaynaklarından.

Klasik bir fıkhn kitabı üslubunda o güne kadar telif edilen şerhlerden yararlanılarak yazılmış âdeta bir şerhler muhtasarı konumunda olan eser, hayatı hakkında geniş bilgiye ulaşamadığımız, Osmanlı döneminde Buhâra bölgesinde yaşadığını tahmin ettiğimiz, eseriyle Hanefî fıkhn literatürüne katkıda bulunmuş bir Türk âlim olan Abdulganî Karabâğî'ye aittir. Eser, Ebû Hanîfe'nin görüşleri doğrultusunda yazılmış olan bir fıkhn metninin onbeş şerhinden biridir. Müellif, metin musannifi Mevsîlî'nin kendi eseri üzerine yaptığı şerhi çok uzun ve sistematik olmamakla tenkit ederek muhtasar bir şerh yazma iddiası ile yola çıkmış ve hedefine ulaşmış diyebiliriz. Zira Karabâğî'nin yazmış olduğu *Şerhu'l-Muhtâr* incelendiğinde hem muhtasar hem de daha kolay bir üslûpta kaleme alınmış olduğu görülür. Müellif, eserinde iktibas ettiği kaynakları bazen müellifin veya eserin adını zikrederek bazen de her ikisini birlikte belirtmek suretiyle kaynak gösterme geleneğine büyük katkıda bulunmuştur. Genellikle Şafîî, kısmen de Mâlikî mezhebinin görüşlerini delilleriyle birlikte ele alıp Hanefî fıkhyıla karşılaştırması esere kısmen mukaren fıkhn kitabı olma özelliği katmıştır.

Karabâğî'nin bazı rivayetleri hiç sorgulamadan eserine almış olması eleştirilebilecek bir durumdur. Daha önceki şerhlerde geçen bazı rivayetler hakkında tahrir kitapları "güvenilir kaynaklarda bulunamamıştır" şeklinde görüş belirtmesine rağmen bunlar *Şerhu'l-Muhtâr*'da yer bulabilmiştir.

Karabâğî'nin kitabında, bir fıkhn kitabında olması gerekenden daha fazla ve sıklıkla menkıbe ve hikâyelere yer vermiş olması da eleştirilebilecek bir durumdur.

Elimizdeki mevcut bütün *el-İhtiyâr* ve *el-Muhtâr* metinlerinde ferâiz bölümü olmasına rağmen *Şerhu'l-Muhtâr*'da bulunmamaktadır. Buna rağmen Karabâğî bir yerde "ferâiz bölümünde geleceği üzere"⁶⁸ gibi ifade kullanmıştır. Bu da akıllara Karabâğî'nin müstakil bir ferâiz risalesi yazmış olduğu ihtimalini getirmektedir.

Sonuçta Hanefî mezhebine göre yazılmış olan Abdulganî Karabâğî'nin mezkûr eseri *Şerhu'l-Muhtâr*'ın, diğer *el-Muhtâr* şerhlerinden farklı olarak Şafîî, kısmen de Mâlikî mezhebinin görüşlerini delilleriyle birlikte mukayeseli bir metodla ele alan, diğer şerhlere nispetle daha muhtasar ve ibaresi daha kolay bir fıkhn kitabı olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abdübâki**, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1996.
- Aclûnî**, İsmâil b. Muhammed b. Abdülhâdi. *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs*, thk. Şeyh Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Ali Haydar**. *Düreru'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul: 1912.
- Attâbi**, Muhammed b. Ömer. *Cevâmiu'l-fıkıh*, Millet Genel Kütüphanesi, Feyzullah bl., nr. 702.
- Aynî**, Bedrettin, Muhammed b. Ahmed. *el-Binâye fî şerh'il-Hidâye*, thk. Emin Salih Şaban, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1491.
- Bâberti**, Muhammed b. Muhammed Ekmelüddin. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Abdurrezzak Galib el- Mehdi, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Bardakoğlu**, Ali. "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16: 1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Burhanuşşeria**, Mahmud. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâil'l-Hidâye* (Sadruşşeria şerhiyle beraber), thk. Salah Mahmud Ebu'l- Hâc, Amman: Müessesetu'l-Verrâk, 2006.
- Cici, Recep**. "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5, (2005): 215-248.
- Dadaş**, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddin'in Teshil Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili*, İstanbul: İSAM yayınları, 2019.
- Debûsî**, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsâ. *Takvîmu'l-edille*, thk. Halil Muhyiddin el Miss, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, 2007.
- Dîb**, Abdulazim. "Mukaddime" *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Dirican**, Hilal. "el-Mevsilî'nin el-Muhtâr İsimli Eserindeki İmam-ı Şafî'ye Ait Görüşlerin Tahkiki", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el- Vecîz (el- Azîz şerhiyle beraber)*, thk. Ali Muhammed Muavved Adil Ahmed Abdulmevcût, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, 1997.
- Hâcî Halife**, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l- kütübî ve'l- funûn*, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1999.
- Halebî**, İbrahim. *Multekâ'l-ebhur*, thk. Vehbî Süleyman el- Gâvicî, Beyrut: Muessesetu'r- Risâle, 1989.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Emin. *Reddu'l-muhtâr*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallak- Âmir Hüseyin, Beyrut: Dâru İhyâ'it- Tûrâsî'l-Arabî, ts.
- İbnü'l-Hümâm**. *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Kudâme**, Muvaffakuddin Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî*, thk. Abdullah Muhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997
- İbn Nuceym**, Zeynüddin İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Mut' el-Hâfiz, Dimâşk: Dâru'l-Fikr, 1999.
- _____ *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1997.
- İbnü's-Sââtî**, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Ali b. Tağlib el-Ba'lebekkî. *Mecma' u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* (İbn Melek şerhiyle beraber), Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa bl. nr. 557

- Kâkî**, Kivâmuddin Muhammed. *Uyûnu'l-mezâhib*, Dâru'l-Kütübü'z-Zâhiriyye Kütüphanesi, nr. 8641.
- Karabulut**, Ali Rıza-Ahmet Turan. *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri: Mektebe Yayınları, ts.
- Kârâfi**, Şihabüddin Ahmed b. İdris. *ez-Zehîra*, thk. Said Arab, Beyrut: Dâru'l- Garbi'l- İslâmî, 1994.
_____ *el-Furûk*, thk. Ömer Hasen el-Kayyâm, Beyrut: Müessesetür'-Risâle, 2003.
- Karahisâri**, Ebu'l-Kâsım. *Şerhu'l-Muhtâr*, Millet Genel Kütüphanesi, Cârullah, Nr.712.
- Kâsanî**, Alâüddin Ebû Bekr Mesûd. *Bedâ'iu's-sanâ'i' fi tertîbiş-şerâ'i'* Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 2000.
- Kehhâle**, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut: Dârü ihyâit-türâsi'l-İslâmî, ts.
- Kudûri**, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer. *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Sirac, Ali Cuma, Kahire: Dâru's-Selâm, 2004.
- Kutluğboğa**, Kâsım b. Muhammed el- Hanefî. *et-Ta'rif ve'l-ihbâr bi tahrîci ehâdis'il-İhtiyâr*, thk. Ebû Mâlik Cihâd b. Seyyidü'l-Mürşidî, Kahire: el-Fârukü'l-Hadisîyye, 2012.
- Leknevî**, Abdulhây. *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefîyye*, thk. Ahmed Zu'bi, Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l- Erkâm, 1998.
- Mâlik b. Enes**. *Mevsûatü's-sünneti'l-Kütübi's-sitte ve şürühühâ*, el-Muvatta, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
_____ *el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik bi rivâyet'i Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2011.
- Mevsilî**, Abdullah b. Mesud. *el İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Dâru'r- Risaleti'l Âlemîyye, 2009.
- Mevsilî**, Abdullah b. Mesud. *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, thk. Said Bektaş, Medinet'ül-Münevvere: Dârü's-Sirac, 2012.
- Meydânî**, Abdulğani. el-Guneymî. *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Beyrut: yy. 2002.
- Molla Hüsrev**, Muhammed b. Ferâmûz. *Dürerü'l-Hükkâm fi şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, İstanbul: Fazilet Neşriyat,1973.
- Nesefî**, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin. *Keşfu'l-esrâr şerhi'l- Musannfî ale'l-Menâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
_____ *el-Kâfi şerhu'l-Vâfi*, Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye ez-Zâhiriyye, nr. 9684.
- Nesefî**, Necmeddin Ebû Hafs Ömer, *Manzûmetü'n-Nesefî fi'l-hilâf*, thk. Hasan Özer, İstanbul: Mektebet'ül-İrşad, 2010.
- Özel**, Ahmet "Hanefî Mezhebi (Literatür)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 21-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- er-Râfii**, Abdulkerim b. Muhammed. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: 1997.
- Sadrüşşeria**, Ubeydullah b. Mesûd. *en-Nukâye* (Fethu Babi'l-İnâye şerhiyle) thk. Ahmed İzzî İnâye, Beyrut: Dâru'l-Beydâ- Dâru İhyâit-Türâs el Arabî, 2005.
- Sadrüşşehîd**, Husâmuddin Ömer b. Abdulaziz. *Şerhu edebi'l-kâdi li'l-Hassâf*, thk. Muhyî Hilal Serhân, Bağdat: Matbaatu'l-İrşad, 1977.

- Semerkandî**, Alâuddin. *Tuhfetu'l-fukahâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Serahsî**, Şemsu'l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
_____ *el Usûl*, thk. Ebü'l-Vefa el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Şafiî**, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*, thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib, Kahire: Dâru'l-Vefâ, Kahire 2001.
- Şeyhîzâde**, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma' u'l-enhur fî şerhi Mültekâ'l-ebhur*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnavut, Dîmeşk: Dâr'ü Risâleti'l-Âlemiyye, 2006.
_____ *Şerhu-Maâni'l-âsâr*, thk. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Tahtâvî**, Ahmed. *Hâşiyetu't-Tahtâvî ale Merâki'l-felâh*, thk. Abdulkерim Atâ II, Şam: Dâru'l-Kübâ, 2001.
- Taşköprizâde**, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-seâde ve misbâhu's- siyâde fi mevzûâtî'l- ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
_____ *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fi ulemâ'id-devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975.
- Temîmî**, Abdulkadir Takiyyüddin. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Süleymaniyye, Veliyyüddin Efendi bl., nr. 1609.
- Wensinck**, *Concordance*, çev. Abdalbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî*, Londra: Matbaat'ü Beril, 1936.
- Yaylalı**, Davud. "Mevsilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 487. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zehebî**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyer-i A'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Zekiyyüddin**, Şaban. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İ. Kafi Dönmez, Ankara: TDVY. 1996.
- Zemahşeri**, Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed: *Tefsîrû'l-keşşâf an hakâiki gavamidi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvili fi vücûhi't-tenzil*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Zerkâ**, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l- fiki'l-âmm*, Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 2004.
- Zeylaî**, Clâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf el-Hanefî. *Nasbü'r-râye tahrîcü ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.